

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
АПН УКРАЇНИ

АНЦИБОР Анатолій Іванович

УДК 371.16 (477) (043.5)

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ОСОБИСТОСТІ СІЛЬСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ
ЯК ЛІДЕРА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ**

19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті соціальної та політичної психології АПН України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник, доцент
Васютинський Вадим Олександрович,
завідувач лабораторії психології мас і спільнот Інституту
соціальної та політичної психології АПН України

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор **Карамушка
Людмила Миколаївна**, завідувач лабораторії
організаційної психології Інституту психології ім.
Г.С. Костюка АПН України

кандидат психологічних наук, доцент **Найдьонова
Любов Антонівна**, заступник директора Інституту
соціальної та політичної психології АПН України

Захист відбудеться 04 жовтня 2007 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології АПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології АПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15

Автореферат розіслано 01 вересня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Доля багатьох реформ та нововведень у сучасному селі великою мірою залежить від того, як їх сприйме сільський учитель. Відповідно до професійних засад і вимог, які ставить суспільство, педагог займає певну громадянську позицію, впливає на оточення, а тому є однією з помітних постатей, від яких залежить формування громадської думки на селі.

Така ситуація часто вимагає від сільського педагога виконання функцій, не притаманних йому як професіоналу, але очікуваних від нього як від громадянина з високим рівнем освіти, що має виконувати роль певного еталона в сільському соціумі, компенсувати недостатності комунікативного та інформаційного простору, у якому він перебуває.

Тому важливо знати, чи може сільський учитель належати до основних формувачів громадської думки сільського регіону, чи готовий він психологічно виконувати таку роль у кризовій ситуації. Потрібна науково обґрунтована інформація про його особистісний потенціал, видимі і приховані можливості, знання про особливості його впливу на сільське населення.

Сутність лідерства як соціально-політичного явища, зміст механізмів та психологічну суть соціального впливу розкрито в концепціях зарубіжних (Е. Берн, М. Дейч, Г. Джерард, Ф. Зимбардо, М. Ландсберг, М. Ляйппе, Дж. Мід, Д. Тейлор, Р. Чалдині) і вітчизняних (Г. Андреева, Г. Балл, О. Злобіна, В. Казміренко, А. Коваленко, Г. Ковальов, М. Корнев, В. Крисько, О. Сидоренко, В. Татенко, П. Фролов, Ю. Щербатих) дослідників. Зміст і структура комунікативного впливу виявляються й фіксуються в ключових положеннях транзакційного аналізу Е. Берна.

На розуміння особливостей поведінки особи в соціально значущих умовах визначальний вплив справили ситуативно орієнтовані підходи (Д. Блас, У. Бронфенбреннер, Н. Кантор, Д. Кенрік, В. Мішель, Е. Садалла, Д. Шварц, Н. Шутте), диспозиційні теорії особистості (Г. Айзенк, Р. Кеттел, Г. Олпорт), положення про зміст соціальної поведінки людини (М. Бобнева, Л. Божович, В. Давидов, Ю. Машбиць, Н. Наумова, В. Рєпкін, Т. Титаренко, Ю. Швалб).

У дослідженнях процесів формування громадської думки описано різні варіанти стратифікації соціуму, джерела впливовості та активності окремих верств населення (Р. Ануфрієва, Д. Боулбі, В. Васютинський, О. Каревіна, У. Крейн, В. Матусевич, Л. Найдьонова, В. Оссовський, М. Слюсаревський).

Визначалася специфіка соціальної ситуації та професійної діяльності сучасного вчителя в різних аспектах його взаємодії з оточенням (Н. Амінов, Р. Зрайко, І. Зубкова, Т. Іванова, Г. Іванюк, А. Кальянова, Л. Карамушка, Л. Карп'юк, В. Мелешко, М. Молоканов, В. Носков, О. Остапчук, В. Радул, Д. Румянцева, Н. Савчук, І. Штодіна, П. Щербань).

Проте соціально-психологічні дослідження процесу формування громадської думки в сільській місцевості були доволі епізодичними. Не аналізувалися соціально-психологічні детермінанти впливу представників різних категорій населення, зокрема вчителів, на оточення. Не вивчалися соціально-психологічні характеристики особистості й поведінки сільського вчителя, завдяки яким його

вплив на формування громадської думки виявляється значущим. Такий стан досліджень, а також запити сучасної соціально-педагогічної практики зумовили вибір теми дослідження **“Соціально-психологічні характеристики особистості сільського вчителя як лідера громадської думки”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася відповідно до плану науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології АПН України за темою “Соціально-психологічні характеристики педагогічної спільноти як суб'єкта організаційних і самоорганізаційних процесів у суспільстві” (реєстраційний № 0104U000687). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту соціальної та політичної психології АПН України (протокол № 9-99 від 30.11.99 р.) та погоджено з Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 24.04.07 р.).

Мета дослідження полягає в розкритті соціально-психологічних складових лідерського потенціалу сільського вчителя, виявленні сукупності його особистісних рис, що актуалізуються під час виконання громадських функцій, визначенні рівня його впливовості в процесі формування громадської думки як представника однієї з провідних категорій сільського соціуму.

Завдання дослідження:

1. Сформувати теоретичну базу дослідження соціально-психологічних рис сільського вчителя як лідера громадської думки.
2. Визначити соціально-психологічний статус сільського вчителя в проблемному полі сільського соціуму.
3. Виявити психосемантичну структуру соціально значущих рис особистості сільського вчителя.
4. Здійснити порівняльний аналіз образу сільського вчителя як лідера громадської думки і його рефлексивних оцінок та самооцінки.

Об'єкт дослідження – вплив педагогічної спільноти на громадську думку в сільському соціумі.

Предмет дослідження – сукупність соціально-психологічних рис особистості сільського вчителя, що є значущими в процесі справляння впливу на громадську думку жителів села.

Методи дослідження: теоретичний аналіз, спостереження, опитування, психосемантичні методи, факторний та порівняльний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розкритті психологічного змісту впливовості сільського вчителя як лідера громадської думки, у виявленні одиниць такого впливу, в описі сутнісних зв'язків між образом учителя в уявленнях жителів села і рівнем його авторитетності в сільському соціумі, у визначенні особистісного потенціалу сільського вчителя порівняно з іншими значущими прошарками та персонажами сучасного села. Розширено й поглиблено знання про особистісні (диспозиційні та комунікативні) і соціально-психологічні чинники формування громадської думки в сільському середовищі, особливості впливу на цей процес із боку авторитетних осіб.

Практичне значення одержаних результатів зумовлюється можливістю використання їх із метою наповнення соціально-психологічним змістом процесу

професійної підготовки та перепідготовки вчителів як суб'єктів не лише педагогічної, а й громадської діяльності, оптимізації стосунків між учителем та оточенням, зміцнення його позицій як лідера громадської думки, підвищення ефективності впливу педагогічної спільноти на громадську думку в сільському соціумі.

Результати дослідження впроваджувалися під час лекційних і практичних занять із слухачами Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (довідка № 629 від 22.06.2007), тренінгу з новообраними сільськими головами Київської області (довідка № 35 центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій Київської обласної державної адміністрації від 14.05.07), днів єдиного інформування в районах Вінницької області (довідка № 05-386 головного управління з питань внутрішньої політики, у справах засобів масової інформації та зв'язків з громадськістю Вінницької обласної державної адміністрації від 22.06.07).

Особистий внесок здобувача. Ідеї та розробки, що належать іншим особам, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських, міжрегіональних та обласних наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях: „Українська еліта та її роль в державотворенні” (Київ, 2000), „Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства” (Івано-Франківськ, 2000), “Сільська школа: проблеми і перспективи” (Вінниця, 2003), “Духовність у становленні та розвитку громадянськості особистості” (Херсон, 2006), “Розвиток особистості: проблеми, психодіагностика, психокорекція” (Вінниця, 2006), “Моделі розвитку сучасної сільської загальноосвітньої школи” (Вінниця, 2006).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 5 публікаціях у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові в галузі психології.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків. Повний обсяг дисертації становить 222 сторінки. Робота містить 1 таблицю, 23 рисунки та 7 додатків (37с.), список використаних літературних джерел (200 найменувань, у т. ч. 16 іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету і завдання, розкрито методологічну і теоретичну основу, висвітлено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **“Соціально-психологічні особливості особистості сільського вчителя в контексті формування громадської думки”** проаналізовано стан досліджуваної проблеми в науковій літературі, уточнено сутність і структуру поняття соціально-психологічної характеристики особистості як сукупності значущих для конкретних соціальних умов рис, що мають певне кількісне вираження, поєднуються у фактори та інтерпретуються під певним кутом зору.

Для з'ясування суті взаємодії та взаємовпливу особистості і соціального оточення важливими виявилися положення, у яких ідеться про двоїсту соціально-індивідуальну природу людської особистості – її зовнішній і внутрішній зміст, ендо- та екзопсихічні явища, поєднання індивідуального і соціального (В. Бехтерев, Л. Виготський, В. М'ясищев).

Установлено, що в описі соціальної сфери сільського вчителя слід зосереджувати увагу на діяльнісних характеристиках його як суб'єкта і пам'ятати про те, що вчитель як активний, ініціативний та освічений представник сільського соціуму перебуває з ним у постійній взаємодії, унаслідок чого відбувається певна зміна групових уявлень, соціальних позицій і психологічних настановлень. Отже, найкращий спосіб описати особистість освітянина, дати їй соціально-психологічну характеристику – це відобразити її в процесах, найважливішими з яких можуть вважатися діяльність і спілкування.

Було виявлено, що форми приймання рішення в побутовій діяльності служать критерієм, який “пронизує” інші форми соціального життя, у тому числі і сферу громадського лідерства. Різні аспекти такої детермінації вивчали у своїх дослідженнях М. Бобнева, Л. Божович, Ю. Машбиць, Н. Наумова, В. Редько, А. Файоль, Ю. Швалб.

Соціально-психологічна структура особистості охоплює цілий ряд позицій: ментальність, мотиваційну сферу (спрямованість, життєві цілі і плани, життєвий шлях), ціннісно-змістову сферу, когнітивні характеристики (картина світу), характеристики Я (“Я-концепція”, “Я-образ”, самоставлення, самооцінка), локус контролю, соціально-психологічну компетентність, соціальні почуття (С. Рубінштейн, А. Деркач, А. Сухов, Т. Титаренко та ін.). Ці складові так чи інакше можна відобразити через опис соціально-психологічних характеристик, що часто виявляються в конфігурації особистісних рис.

Особистість має вивчатися у зв'язках з певною діяльністю або феноменом соціального життя. Активність особистості в ситуативній сфері і її поведінкова лінія – це взаємозумовлювальна і рухлива причинно-наслідкова система, що має дихотомічну суть і визначається як унікальними особистісними рисами, так і ситуаційними змінними. Тому вивчати сільського вчителя як одного з лідерів громадської думки потрібно з трьох позицій: його соціального статусу, діяльності та особистісних рис.

К. Холл і Г. Ліндсей трактують рису як стабільну схильність поводитися певним чином, що виявляється в поведінці людини в різних соціальних умовах. Під поняттям риси особистості А. Лоуренс, Л. Первін, О. Джон, П. Олівер розуміють узгодженість і стабільність індивідуальних реакцій на різноманітні ситуації. Риси часто розглядаються як властивості, і береться до уваги той факт, що окрема інтегральна властивість особистості може визначатися як сукупна системна властивість, що виявляється в діяльності та спілкуванні.

Риси, які підлягають стійкій кореляції, об'єднуються у фактори, що вирізняються певною узагальненістю і визначаються за допомогою кількісного показника. Згідно із структурною теорією рис особистості Р. Кеттела, особистість – це те, що дає змогу передбачити поведінку людини в ситуації, визначає її дії під час зіткнення з певною ситуацією. Таким чином, риси – це своєрідні одиниці

особистості, на підставі яких можна висувати прогностичні гіпотези про її можливу поведінку. С. Клонінгер вважає, що список Кеттела, який складається із 16 факторів, забезпечує перелік показників для будь-якої особистості.

Розуміння проблеми істотно поглибили ситуаційно зорієнтовані погляди на поведінку особистості в соціумі, згідно з якими ситуаційні змінні визнаються за не менш, а часом і більш важливі для визначення алгоритму діяльності людини, ніж диспозиційно-особистісні. Основні чинники середовища, які формують людську поведінку, описували Д. Блас, У. Бронфенбреннер, Н. Кантор, Д. Кенрік, В. Мішель, Е. Садала, Д. Шварц, Н. Шуте. Розглянуто інтерактивно-феноменологічну природу міжособових стосунків і поведінки індивіда з погляду інтеракціоністських позицій (Р. Арсен, Е. Динер, Р. Еманс, Н. Ендлер, Дж. Мід).

Обґрунтовано доцільність застосування положення Е. Берна про транзакцію як одиницю комунікації. На його думку, людина, яка звертається до іншої по пораду чи допомогу, дає їй так званий транзакційний стимул, на який отримує транзакційну реакцію. За Берном, це і є одиниця спілкування. Кількість транзакційних стимулів, які отримує людина, може служити показником залученості людини в соціум, а також і її впливовості.

Було зроблено загальний висновок про те, що лідером громадської думки на селі є особа, яка завдяки своєму соціальному становищу, особистісним рисам та настановленням, а також відповідно до очікувань оточення активно займається суспільно корисною діяльністю, відгукується на звернення односельчан, розв'язує конкретні проблеми їхнього життя або надає матеріальну чи моральну підтримку. Така особа може викликати довіру в представників сільського соціуму, визначати шляхи й форми їхньої спільної діяльності, впливати на формування громадських поглядів, пріоритетів, уподобань.

У другому розділі *“Соціально-психологічний статус учителя в проблемному полі сільського соціуму”* описано зміст і результати трьох етапів емпіричної частини роботи. Протягом цих етапів послідовно вивчалися психологічні відмінності між сільськими і міськими вчителями, установлювався перелік найактуальніших проблем сільського життя та коло найбільш значущих осіб, які здатні впливати на їхнє розв'язання, з'ясовувався соціальний статус сільського вчителя серед інших важливих персонажів сільського соціуму та характер проблем, із якими до нього звертаються односельчани, визначалися особистісні риси вчителя, які становлять соціально-психологічну основу його лідерського потенціалу.

На *першому* етапі в 2002 р. у Вінницькому інституті післядипломної освіти педагогічних працівників було опитано по 26 сільських і міських учителів за багатофакторним опитувальником Р. Кеттела. Отримані за всіма факторами результати було згруповано за трьома напрямками: інтелектуальні особливості, емоційно-вольові особливості, комунікативні риси та особливості міжособової взаємодії.

Дослідження показало наявність певної переваги міських учителів перед сільськими за інтенсивністю використання інтелектуальних функцій, що може бути наслідком тієї обставини, що інтелект міського вчителя має вищу практичну

спрямованість, більше залучений до роботи та вище цінується оточенням. Натомість у сільському середовищі відчутніше бракує достатніх заохочувальних чинників, що спонукали б учителів до розвитку та активного застосування їхніх інтелектуальних здібностей.

Що стосується емоційно-вольових властивостей, то їхня оцінка загалом продемонструвала брак істотної різниці між сільськими і міськими вчителями.

Найбільшу ж відмінність зафіксовано на рівні комунікативних властивостей та особливостей міжособової взаємодії. Сільський учитель виявляється більш комунікабельним, ініціативним у міжособовому спілкуванні, доброзичливішим, щирішим у контактах з учнями та громадськістю. Особливу цінність становлять такі його риси, як відкритість, уважність, м'якосердість, активність у залагоджуванні конфліктів, толерантність до критики, здатність переживати яскраві емоції, відгукуватися на події.

На *другому* етапі в 2004 р. було опитано 200 респондентів у трьох селах Вінницької області. Головним результатом цього етапу стало визначення найбільш важливих проблем та значущих персонажів сільського життя.

На основі контент-аналізу відповідей респондентів отримано переліки сфер, до яких належать основні особисті та загальносільські проблеми селян. Особистими проблемами є: безробіття; водопостачання; заготівля палива; здоров'я; землекористування; навчання й виховання дітей або внуків; побутові умови; подорожчання продуктів; фінанси. Загальні проблеми села – це: алкоголізм; безгосподарність; безробіття; водопостачання; газифікація; екологія; забезпечення громадян пенсійного віку; неефективне керівництво; низька зарплатня; освітлення; побутові умови; рівень культури молоді; стан доріг; телефонізація.

Особами, які, на думку селян, можуть виявитися корисними у розв'язанні особистих проблем, є: голова КСП; директор школи; друг; колега по роботі; лікар; підприємець; працівник культури; працівник сільради; продавець; родич; священник; сільський голова; сільський депутат; сусід; учитель; фермер. Проблеми всього села найефективніше можуть розв'язувати: голова КСП; державне керівництво; директор школи; лікарі; обласне керівництво; підприємства та установи на території села; підприємці; працівники культури; районне керівництво; сільський голова; сільські депутати, працівники сільради; продавці; церква, священник; школа, учителі; фермери.

Отримані переліки лягли в основу опитувальника для стандартизованого інтерв'ю, що застосовувалося на *третьому* етапі дослідження в 2005–2006 рр., де вивчалися уявлення сільських жителів про соціальний статус учителя та його особистісні риси. Було опитано 400 осіб у п'яти селах Вінницької обл., серед яких 42,2% становили чоловіки, 57,8% – жінки, 15,5% – особи віком до 30 років, 46,2% – 30–50 років, 38,2% – понад 50 років, що відповідає загальній демографічній структурі сільського населення області.

Запитання стосувалися проблем, які були в респондента протягом кількох останніх місяців, або могли виникнути протягом кількох наступних місяців, або мали загальний для всього села характер. Після визначення проблем ставилося запитання про звертання у зв'язку з ними до кого-небудь по пораду або допомогу. Якщо серед названих респондентом осіб був хтось з учителів (або директор

школи), респондентові пропонувалося охарактеризувати цього педагога за методикою особистісного диференціала. (Його зміст становили показники багатофакторного опитувальника Р. Кеттела, доповнені складовими “великої п’ятірки” та властивостями, раніше визначеними в результаті опитування вчителів). Якщо називався представник іншої категорії, то і його характеризували за цією ж методикою.

Запитання про проблеми ставилися, доки серед названих авторитетних осіб не з’являвся вчитель. Якщо ж у зв’язку з усіма переліками проблем нікого з учителів не було названо, то ставилося конкретне запитання про наявність серед учителів, які працюють у селі, авторитетної для респондента особи, і саме цей учитель оцінювався.

У цьому опитуванні за частотою називання найчастіше фігурувала проблема браку фінансів, далі йшли (у порядку спадання) проблеми здоров’я, побутові умови, землекористування, паливо, безробіття, водопостачання, подорожчання, навчання. Отже, проблеми, пов’язані з навчанням, зайняли лише дев’яте місце, а звернення з відповідної проблематики становили 3,7% всіх звернень.

Звернення респондентів адресувалися всім визначеним у ході попереднього опитування значущим категоріям сільського населення. За кількістю звернень абсолютним лідером став сільський голова, на другому місці – голова КСП, далі – лікар, родич, депутат, друг та ін. (рис. 1). За кількістю звернень сільський учитель посів 12 місце, директор школи – 15. Загалом кількість звернень до сільського вчителя разом із директором школи становила 3,9%.

Подібні кількісні співвідношення отримано на основі відповідей про особисті проблеми, які можуть виникнути в майбутньому, і загальні проблеми села.

Особистісний диференціал, побудований на уявленнях селян про авторитетного сільського вчителя, має такий вигляд (рис. 2).

Семантичний профіль особистості вчителя вийшов досить позитивним, можливо, певною мірою ідеалізованим, адже в кожному випадку давалася характеристика авторитетному вчителю і, таким чином, було отримано особистісний профіль учителя – лідера серед односельчан – із яскраво вираженими позитивними властивостями, які бачить у ньому сільський житель. Ідеться насамперед про такі риси, як доброта, емоційна врівноваженість, практичність, проникливість, добросовісність, послідовність, надійність, досвідченість, порядність, відповідальність, активність, кмітливість.

Було побудовано профілі особистості сільського вчителя за оцінками представників різних статевих та вікових груп. Так, в оцінках учителів респондентами-чоловіками спостерігається дещо менша увага до позитивних рис, ніж у жіночих оцінках.

Молоді респонденти оцінюють сільського вчителя порівняно скептичніше. Натомість респонденти середнього віку сприймають його набагато оптимістичніше. А от респонденти старшого віку знову оцінюють вчителя скромніше і подібніше до оцінок молоді.

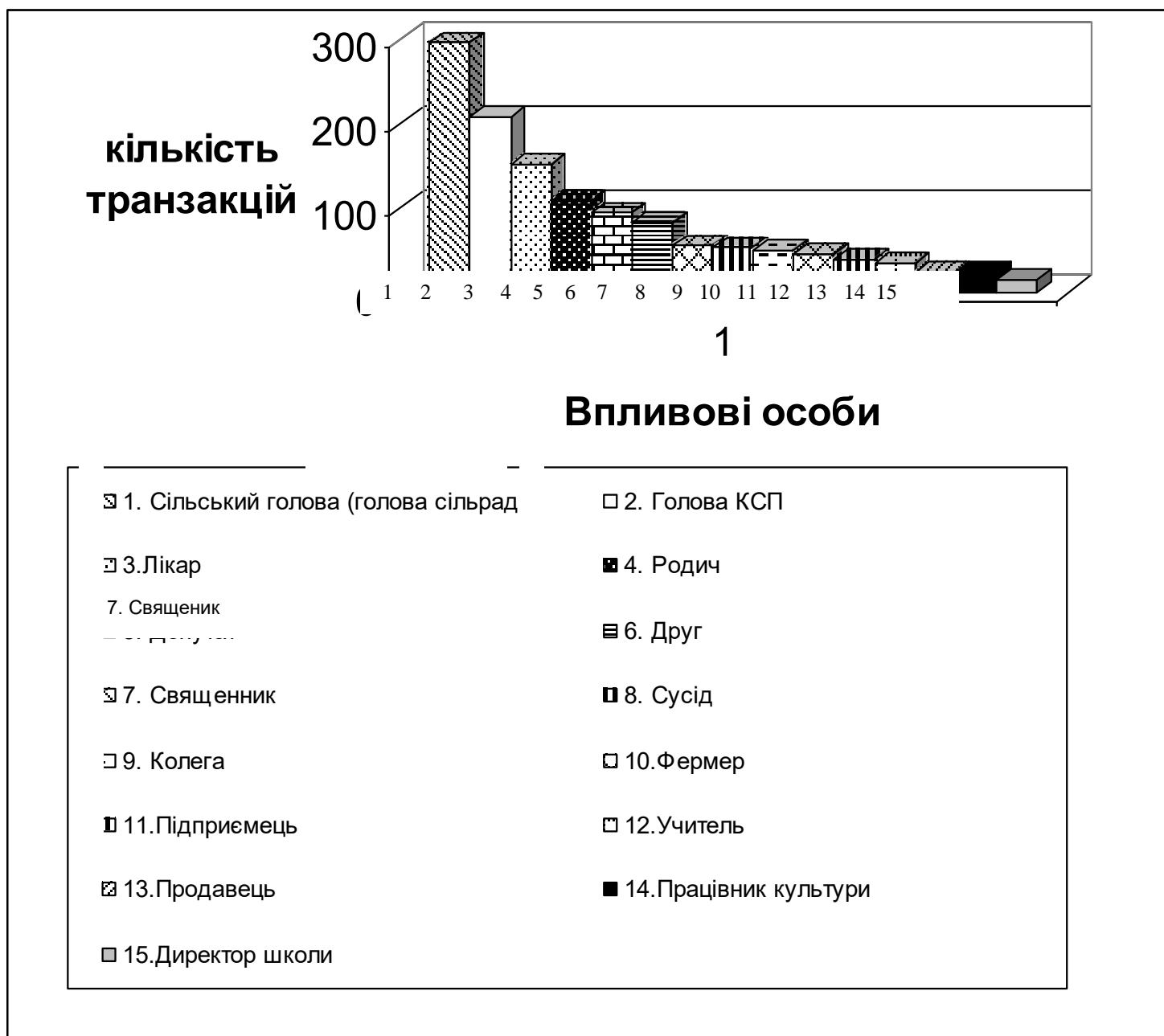

Рис. 1. Ієрархія впливових осіб сільського соціуму за кількістю транзакцій

В оцінці вчителів-чоловіків констатується недостатній рівень маскулітності, надмірно вираженими є м'якосердість і ніжність, що додає їм жіночності, нерішучості, залежності. У вчительок-жінок, навпаки, відзначається тенденція до суттєвого посилення маскулітних властивостей.

Молодий учитель у селі має помітно нижчий авторитет порівняно з його старшими колегами. Учителі середнього та старшого віку отримують найоптимальніші оцінки, можна з впевненістю стверджувати, що саме вони відіграють певну еталонну роль у сільському соціумі. Порівняно характеристики образів педагога та "іншої авторитетної особи" – впливового сільського лідера.

Добрий, сердечний		Відособлений, відчужений
Розумний		Нерозумний
Емоційно неврівноважений		Емоційно врівноважений
Виступає проти начальства		Підтримує начальство
Заклопотаний		Безтурботний
Недружелюбний		Дружелюбний
Боязкий		Сміливий
Суворий, жорстокий		М'якосердий, ніжний
Довірливий		Підозріливий
Мрійливий		Практичний
Проникливий, розважливий		Наївний, простакуватий
Невпевнений у собі		Самовпевнений
Гнучкий, любить зміни		Упертий, не любить змін
Самотійний		Несамотійний
Не контролює своєї поведінки		Контролює свою поведінку
Напружений		Розслаблений
Недобросовісний		Добросовісний
Непоследовний		Последовний
Ненадійний		Надійний
Недосвідчений		Досвідчений
Порядний		Непорядний
Безвідповідальний		Відповідальний
Недоброзичливий		Доброзичливий
Пасивний		Активний
Стриманий		Нестриманий
Кмітливий, тямущий		Нерозторопний
Наполегливий, напористий		Покірний, залежний

Рис. 2. Особистісний профіль авторитетного вчителя
за оцінками жителів села

Учитель отримує вищі оцінки за складовими фактору “інтелект” та за ознаками: добрий, емоційно врівноважений, дружелюбний, последовний, порядний, доброзичливий, наполегливий. Він також сильніше підтримує начальство, у чому респонденти можуть убачати певну його несамотійність. “Програє” в очах громади сільський педагог за такими рисами, як заклопотаність, практичність,

напруженість, відповідальність. Майже не відрізняються показники обох категорій за ступенем вираження добросовісності, досвідченості, активності.

Якщо особистість впливового сільського лідера – не вчителя – має вигляд досить заклопотаної, напруженої, націленої на практичні справи, гнучкої, відповідальної та реформаторськи налаштованої, то вчитель сприймається як носій більшої кількості особистісних позитивних рис, інтелектуально вищий, але не зовсім практичний, не завжди самостійний і, певною мірою, консервативний.

У третьому розділі **“Оцінка вчителями власних можливостей і позицій у просторі формування громадської думки на селі”** висвітлено результати четвертого етапу емпіричного дослідження, на якому з’ясовувався зміст уявлень учителів про їхнє місце в ієрархії осіб, які найістотніше впливають на громадську думку селян, виявлялися особливості рефлексування ними ставлення сільської громади до особистості вчителя. Робота проводилася в 2006 р. серед учителів, які проходили навчання у Вінницькому інституті післядипломної освіти педагогічних працівників на курсах підвищення кваліфікації.

В опитуванні взяли участь 122 респонденти – сільські вчителі з Вінницької області. Спочатку вони оцінювали власні риси за методикою особистісного диференціала. Далі їм пропонувалося оцінити одного з учителів школи, де працює респондент, – такого, що, на їхню думку, є найавторитетнішим з-поміж колег у селі і може впливати на формування громадської думки. Після цього педагогів просили уявити, що вчителіві, якого вони оцінили, дають оцінку жителі їхнього села, і заповнити відповідний особистісний диференціал “від їхнього імені”.

Наприкінці опитувальника в алфавітному порядку було зазначено п’ятнадцять найвпливовіших категорій сільського населення, визначених у результаті попередніх опитувань. Учителі мали прорангувати їх за ступенем впливовості на формування громадської думки. Даний ними перелік в основному збігався з ієрархією авторитетних осіб, визначеною селянами. А найпомітнішими є такі відмінності: директор школи в переліку від жителів села займає тільки п’ятнадцяте місце, тоді як учителі розташовують його на третьому; учителі, які за кількістю звернень до них зайняли дванадцяте місце, самі себе поставили на сьоме.

Порівняльний аналіз самооцінки особистісних рис учителя та оцінки його соціально-психологічних характеристик жителями села засвідчив завищення вчителями, порівняно з респондентами-односельчанами, оцінки в собі таких рис: добрий, сердечний, дружелюбний, м’якосердий, ніжний, довірливий, гнучкий, з любов’ю до змін, самостійний. Істотно переоцінено вчителями й такі риси, як рівень контролю над поведінкою, рівень відповідальності, доброзичливість, стриманість, кмітливість. Спостерігається суттєво нижча самооцінка вчителя за ознаками: підтримка начальства, сміливість, мрійливість, самовпевненість, напруженість, наполегливість, напористість.

Таким чином, сільські вчителі суттєво перебільшують ступінь вираження в себе рис, у яких відображено гуманістичну спрямованість особистості згідно з традиційними уявленнями про постать педагога, і ніби не помічають, що ці уявлення вже зазнали істотної трансформації. Простежується також оптимістичне налаштування і бажання мати вигляд особистості з добре розвиненими

лідерськими властивостями. Водночас учителі не забувають і про свої окремі “слабкі” позиції.

У результаті порівняння самооцінки вчителя та оцінки ним його авторитетного колеги виявилось, що яскраво виражені лідерські риси вчитель приписує своїм впливовим колегам, яким властива виразніша громадська спрямованість і які частіше здатні їх виявляти. Особистості авторитетного колеги вчитель вірогідно частіше, ніж самому собі, приписує емоційну врівноваженість, сміливість, практичність, самовпевненість, послідовність та деякі інші риси, що насамперед відображають його лідерський потенціал.

Зіставлення оцінки особистості вчителя жителями села та оцінки сільськими вчителями їхнього авторитетного колеги показало істотну перевагу другої оцінки над першою не тільки в професійному, а насамперед у соціальному плані. Сільський учитель оцінює свого колегу досить високо, що говорить про його загальне оптимістичне налаштування в оцінці ролі вчителя, надіяння вчителів готовністю зайняти лідерську позицію. Натомість такі особливості значуще менше відображаються в оцінках учителів жителями села.

Таким чином, зіставлення показників оцінок учителів жителями села і їхніх рефлексивних оцінок показало, що з погляду власного лідерського потенціалу вчителі дещо переоцінюють свої можливості, хоча за більшістю інших ознак і характеристик їхні оцінки є досить об'єктивними, ґрунтуються на тверезому мисленні і достатньому відчутті реалій.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, що полягає в з'ясуванні соціально-психологічних характеристик особистості сільського вчителя, які актуалізуються під час виконання ним громадських функцій, зумовлюють належний рівень його впливовості в процесі формування громадської думки, утворюють комунікативну та диспозиційну основу його лідерського потенціалу.

Головні наукові та практичні результати роботи полягають у такому.

1. Сільський учитель перебуває в середовищі, де процес формування громадської думки є тим ефективнішим, чим тісніше він переплетений із взаємно корисною діяльністю. Вплив на жителів села найефективніше виявляється в ході практичної роботи, під час надання економічної та моральної підтримки. Саме в цій сфері формуються нові оцінні судження, уявлення та взаємозалежності, особливо популярними стають люди, здатні до організації позитивної діяльності та розв'язання конкретних проблем.

2. В оцінках та уявленнях односельчан учитель постає як досить дійова й авторитетна постать і сприймається як органічний персонаж сільського соціуму. Водночас в ієрархічній структурі найвпливовіших осіб позиція вчителя є невисокою. Звернення сільських жителів до педагога по пораду або допомогу насамперед пов'язані з питаннями навчання й виховання, але можуть стосуватися й інших важливих сфер життя – побуту, культури, екології, здоров'я. Від учителів

очікують на моральну підтримку, консультативну допомогу, позитивний вплив на стосунки.

3. Особистісні риси сільських учителів порівняно з міськими мають значущі відмінності за факторами, що відображають їхні інтелектуальні та комунікативні властивості. Сільським освітянам властива дещо слабша тяга до абстрактного мислення, нестандартного використання інформації, менша здатність навчатися і сприймати нові ідеї. Натомість має місце істотна перевага в комунікативній сфері: у сільського вчителя краще розвинені такі риси, як відкритість, доброзичливість, товариськість, природність і невимушеність поведінки, уважність і м'якість у стосунках з іншими людьми. Сільський педагог охочіше, ніж міський, співпрацює з громадськістю, активніший у залагоджуванні конфліктів, довірливіший, більше схильний відгукуватися на поточні події. У багатьох ситуаціях сільський учитель може ставати ініціатором комунікативного процесу, спрямовувати його в позитивне русло. Водночас він готовий не критично дотримуватися багатьох групових норм і вимог. Йому властиво відчувати тривогу перед нестандартними рішеннями. Сільські педагоги істотно орієнтуються на громадську думку, тяжіють до колективних рішень, потребують підтримки й заохочення з боку громадськості, виявляють вищий рівень тривожності ніж міські.

4. Утворений за оцінками односельчан особистісний профіль учителя має виразно позитивний зміст. Педагог отримав досить високі показники за індикаторами, які характеризують особистість із яскраво вираженими лідерськими ознаками. Це насамперед високий інтелектуальний рівень, досвідченість, емоційна врівноваженість, надійність, послідовність, активність, наполегливість, напористість, дружелюбність, доброзичливість, порядність, сумлінність. Найвищу оцінку від селян учитель отримав за показником досвідченості, що відображає високий ступінь поваги до нього як людини і професіонала. Найнижчу – за ознакою самостійності, що становить певну загрозу для його іміджу як незалежної, авторитетної постаті.

5. Виявлено окремі значущі відмінності в оцінках сільського вчителя за статево-віковими параметрами. Учителі-чоловіки оцінюються як не досить рішучі, залежні, до певної міри фемінізовані. Жінкам-педагогам, навпаки, приписуються маскулінні риси. Спостерігається більш шанобливе ставлення до вчителів середнього і старшого віку, ніж молодшого. Молодь оцінює педагогів дещо скептично; респонденти середнього віку бачать їхні риси як близькі до оптимальних; оцінка представниками старшого покоління є доволі стримана.

6. Узагальнений образ впливового сільського лідера, який належить до інших, ніж учитель, соціальних категорій, на вчительському тлі має вигляд яскравішої, практичнішої, гнучкішої та прогресивніше налаштованої людини. Натомість учитель постає як носій великої кількості позитивних рис, інтелектуально підноситься над іншими, але є менш практичним, не зовсім самостійним, консервативним і залежним від начальства.

7. За більшістю ознак сільські вчителі оцінюють себе об'єктивно, виявляючи достатню реалістичність та психологічну чутливість до оцінок їх оточенням. Проте їм властиво й дещо переоцінювати свій соціальний статус та особистісну похвальність. Це насамперед стосується таких рис, як доброта, м'якосердність,

довірливість, самостійність, стриманість. Таку помірно завищену самооцінку, з одного боку, можна трактувати як факт певної рефлексивної неадекватності, а з другого – як потенційну готовність і потребу “бути на висоті”. Порівнюючи себе з авторитетними колегами, учителі приписують їм як кращим представникам педагогічної спільноти виражені лідерські риси та громадянську спрямованість, демонструючи на їхньому тлі дещо критичніший погляд на самих себе.

Отже, зафіксовано істотну невідповідність між значною кількістю позитивних диспозиційних і комунікативних рис сільського вчителя як потенційного лідера і його відносно невисокою позицією в ієрархічній структурі соціуму. Тому закономірним є висновок про недостатнє використання особистісного потенціалу вчителя в громадському житті села. Лідерство сільського вчителя простежується радше як потенційна можливість. Має місце його істотна неспроможність скористатися з таких можливостей у громадській діяльності. Позитивні характеристики вчителя часто сприймаються як суто професійні. Помітною є тенденція “стирання граней”, редукації особистісних рис до загальноновизнаних, типових для сільського соціуму. Спрямованість особистості сільського вчителя нерідко зводиться до виражених адаптаційних намагань із метою досягти комфорту й рівноваги в напруженому соціальному середовищі.

У контексті розширення й поглиблення положень про соціально-психологічні характеристики особистості сільського вчителя як лідера громадської думки потребують дальшого вивчення соціально-психологічні умови розкриття та реалізації лідерського потенціалу сільського вчителя, посилення його впливу на формування громадської думки, оптимізації взаємодії з різними верствами сільського населення, підвищення ролі педагогічного колективу сільської школи в організації життя громади.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Особистість сільського вчителя як формувача громадської думки // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка. – Вип. 1. “Українська еліта та її роль в державотворенні”: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (18–19 травня 2000 р.). / Ред. Максименко С.Д., Пірен М.І. – К., 2000. – С. 8–11.
2. Сільський учитель і деякі проблеми формування громадської думки // Філософія, соціологія, психологія: Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника, 2000. – С. 121–125.
3. Порівняльна характеристика особистісних рис сільських і міських учителів // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К., 2003. – Т. V. – Ч. 6. – С. 5–8.
4. Семантичний профіль особистості як показник лідерського потенціалу сільського вчителя // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – Т. VIII. – Вип. 6. – К., 2006. – С. 17–22.
5. Статус сільського вчителя у формуванні громадської думки // Психологічні перспективи. – 2006. – Вип. 8. – С. 103–107.

АНОТАЦІЇ

Анцибор А.І. Соціально-психологічні характеристики сільського вчителя як лідера громадської думки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2007.

У дисертації обґрунтовано теоретичні положення про сукупність соціально-психологічних рис сільського вчителя, висвітлено проблематику процесу формування громадської думки на селі під впливом педагога та інших категорій і персонажів сільського населення.

Визначено соціально-психологічний статус вчителя в проблемному полі сільського соціуму, розкрито його лідерський потенціал шляхом виявлення психосемантичної структури соціально значущих рис, що актуалізуються в процесі виконання громадських функцій, показано ступінь його впливу на перебіг громадської думки як представника однієї з провідних категорій сільського соціуму. Проведено порівняльний аналіз образу сільського вчителя як лідера громадської думки в уявленнях односельчан, його рефлексивної оцінки та самооцінки.

Ключові слова: громадська думка, особистість сільського вчителя, соціально-психологічний вплив, авторитетна особа, персонажі сільського соціуму, соціально-психологічна характеристика, особистісний диференціал.

Анцибор А. И. Социально-психологические характеристики сельского учителя как лидера общественного мнения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология, психология социальной работы. – Институт социальной и политической психологии АПН Украины, Киев, 2007.

В диссертации исследуется совокупность социально-психологических характеристик личности сельского учителя, которые являются значимыми в процессе влияния на общественное мнение жителей села, имеют количественное выражение, объединяются в факторы и интерпретируются в соответствующем контексте.

Установлено, что в процессе исследования социального статуса сельского учителя следует прежде всего изучать его субъектно-деятельностные характеристики. Учитель как активный, инициативный и образованный представитель сельского социума находится с ним в постоянном взаимодействии, благодаря чему оказывает более или менее эффективное влияние на групповые ориентации, социальные представления и коллективные установки. Личность сельского педагога отражается в процессах, важнейшими из которых считаются общественно полезная деятельность и эмоционально значимое общение.

Освещены отличительные особенности процесса формирования общественного мнения в сельской местности под влиянием педагога и других

весомых персонажей сельского населения. Отражена проблематика современного села, выявлены представители ведущих социальных категорий, с деятельностью и влиянием которых респонденты связывают надежды на решение не только их собственных проблем, но и сельского региона в целом. Определен социально-психологический статус учителя в проблемном поле сельского социума, показана проблематика обращений к нему, охватывающая сферы образования, культуры, отдыха, другие области личной и общественной жизни.

На основе количества трансакций, рассматривающихся в соответствии с концепцией создателя транзактного анализа Э. Берна, в качестве единиц коммуникации, каждая из которых представляет собой обращение-стимул и транзактную реакцию, определен критерий влияния сельского учителя и других представителей сельской общности. Количество таких единиц, обращенных к определенному человеку, может служить показателем его действительности и влияния в социуме. Особое значение для формирования общественного мнения имеют трансакции с позитивным завершением, при условии, что деятельность лидера соответствовала общественным ожиданиям и коллективным представлениям.

Лидерский потенциал сельского учителя оценен на основе психосемантической структуры социально значимых черт, актуализирующихся в процессе исполнения общественных функций. Дана характеристика социально-психологических особенностей педагога по сравнению с типичным представителем других лидерских категорий и персонажей. Осуществлено сопоставление психологического содержания образа сельского учителя как авторитетного лица в представлениях односельчан, его рефлексивной оценки и самооценки.

Полученный на основании оценочных суждений односельчан личностный профиль учителя выявил отчетливо положительное содержание его характеристик как общественного лидера. Зафиксированы довольно высокие показатели по индикаторам, характеризующим личность с ярко выраженными лидерскими признаками, такими как высокий интеллектуальный уровень, опытность, эмоциональная уравновешенность, надежность, последовательность, активность, настойчивость, напористость, дружелюбие, доброжелательность, порядочность, добросовестность. Наиболее низкую оценку учитель получил по признаку самостоятельности, что несет в себе ощутимую угрозу для восприятия его как независимой авторитетной фигуры.

Определены значимые различия в оценках сельского учителя по половозрастным параметрам. Учителя-мужчины оцениваются как недостаточно решительные, зависимые, в некоторой степени феминизированные. Женщинам-педагогам, напротив, приписываются маскулинные черты. Наблюдается более почтительное отношение к учителям среднего и старшего возраста по сравнению с младшим. Молодежь оценивает педагога несколько скептически, респонденты среднего возраста воспринимают их черты как близкие к оптимальным, оценка учителей представителями старшего поколения довольно сдержана.

В работе описана зависимость влияния педагога на общественное мнение односельчан от его установки на общественную активность, возможности оказывать практическую помощь и поддержку в решении актуальных жизненных проблем. Эффективность такого влияния определяется наличием у сельского учителя набора положительных личностных (диспозиционных и коммуникативных) черт. Дана характеристика личностных свойств педагога, воспринимаемых сельскими жителями в качестве положительных или отрицательных.

Приведены доказательства высоких потенциальных возможностей влияния сельских учителей на процесс формирования общественного мнения, основу которых составляет достаточно высокий уровень развития свойств, необходимых для успешного выполнения функций лидера общественного мнения.

Ключевые слова: общественное мнение, личность сельского учителя, социально-психологическое влияние, авторитетная личность, персонажи сельского социума, социально-психологическая характеристика, личностный дифференциал.

Antsybor A.I. Social and Psychology Characteristics of Country Teacher as a Leader of Public Opinion. – Manuscript.

Thesis on gaining the scientific degree of a candidate of psychological sciences on the speciality 19.00.05 – social psychology, psychology of a social work. – Institute of Social and Political Psychology, APS of Ukraine, Kyiv, 2007.

The theoretical regulations about the collection of the country teacher's social and psychological traits were proved in this thesis; the problems of the public opinion forming process in the country population were analyzed.

It was determined the social and psychological status of a teacher in a problem field of the country society; his leader potential was opened by means of uncovering the psycho semantic structure of the socially significant traits, which are actualized in the process of public functions execution; the level of his influence on the process of public opinion forming as a representative of one of the leading categories of the country society.

The comparative analysis of the country teacher image as a leader of the public opinion in the home-folks minds was realized as well as his reflexive estimation and self-appraisal.

Key words: public opinion, personality of country teacher, social and psychological influence, authoritative personality, characters of a country society, social and psychological characteristics, personality's differential.